

ПАРАДИГМАЛЬНІ ЗРУШЕННЯ В МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ КРИМІНОЛОГІЇ

ЛУКАШЕВИЧ Сергій,

канд. наук, доцент, Національний аерокосмічний університет
імені М.Є. Жуковського „Харківський авіаційний інститут”, Україна,
ORCID ID: 0000-0001-8386-6237

САЛАЄВА Карина,

канд. наук, Харківський національний
університет внутрішніх справ, Україна,
ORCID ID: 0000-0003-2991-946X

Summary: The relevance of the study of the role of the synergistic paradigm in jurisprudence in general and criminology in particular is determined by the current methodological and theoretical situation in the social and humanitarian sciences, which develop mainly within the framework of a linear paradigm, which usually presents social evolution monistically: as a one-variant and non-alternative development. Synergetics as a method of cognition, which has acquired meaning at the philosophical level, offers fundamentally new approaches to the cognition of reality.

Key words: criminology, methodology, synergetic paradigm, crime.

Право, доведене наприкінці ХХ століття до бездоганності комп'ютерної системи, відстає від проблем людства, тому методологія юридичної науки повинна системно відповісти на виклики сьогодення, використовуючи філософські та наукові досягнення. Один із варіантів ймовірних відповідей пропонує синергетика. Актуальність дослідження ролі синергетичної парадигми в юриспруденції взагалі й кримінології зокрема визначається сучасною методологічною і теоретичною ситуацією в соціально-гуманітарних науках, які розвиваються переважно в рамках лінійної парадигми, що зазвичай представляють соціальну еволюцію моністично: як одноваріантний і безальтернативний розвиток. Подібні уявлення про соціальну динаміку потребують змін. Сьогодні постала гостра проблема адаптації до глобальних перетворень, формування нового світогляду, що відповідає сучасності та здатний розширити можливості людини щодо розуміння різних правових явищ і процесів навколо [1, с. 58].

Синергетика як метод пізнання, що набув осмислення на філософському рівні, пропонує принципово нові підходи до пізнання дійсності. Від застосування синергетики вчені вправі очікувати істотного позитивного ефекту у вигляді нових наукових теорій в різних галузях людського знання, що мають пояснити механізм виникнення й розвитку різноманітних явищ у матеріальному світі й світі ідей. Саме синергетика здатна запропонувати нові відповіді на „споковнічні” питання філософії про взаємозв'язок матеріального та ідеального, про причини виникнення і форми існування матерії, про єдність природи мікро-, макро- і мегасвіту, про механізми виникнення життя й розуму, про межі пізнання, про напрямки розвитку соціуму та ін.

Слід зазначити, що можливість пояснення соціальних (у тому числі правових) явищ із „природничонакових” позицій синергетики з методологічної точки зору має революційний характер, а тому є для дослідника досить привабливою і обіцяє одержання неочевидних і прогресивних результатів [2, с. 3]. Розповсюдження цих методологічних новин у науковому правовому знанні – не данина моді, не переодягнення в новий, „синергетичний” одяг старих, звичних положень. Що сто-

сується вивчення права в його цілісності, ця синергетична методологія представляє собою не кон'юнктурне механічне запозичення, а означає органічну потребу вивчати право в його нових формах існування, адекватних переходу людства в загальнопланетарному масштабі до ринкових процесів, що саморегулюються в економічному житті, до формування потужної інформаційної сфери людства, до політичного поліцентризму (появі декількох потужних центрів) і спонтанним початкам у сучасному міжнародному житті [3, с. 308-311]. Загалом, він вважав, що матеріалістична діалектика, яка стверджувала примат необхідного над випадковим, під впливом нових знань і нового історичного досвіду вичерпала, в основному, свій пізнавальний і прогностичний потенціал у соціальній, в тому числі й правовій, сфері. На зміну їй має прийти синергетика як філософське вчення, що по-новому розглядає роль необхідного й випадкового в еволюційних процесах.

Одним із перших, хто замислився про можливість застосування синергетичного методу до правових явищ, був відомий вчений-правознавець А.Б. Венгерів. З приводу змін, що відбуваються в методології права, він зазначав, що ці зміни відображають загальну методологічну кризу всього суспільствознавства, в основі якого лежить криза так званої матеріалістичної діалектики (рухнула утопічна комуністична ідея, захиталася і її методологічна основа – діалектика). Інші зміни свідчать про революційні перетворення у всій сфері наукового знання, а саме ті, які пов'язані з формуванням синергетичного світосприйняття, що йде на зміну діалектико-матеріалістичним уявленням.

Розповсюдження цих методологічних новин у науковому правовому знанні не данина моді, не переодягнення в новий, „синергетичний” одяг старих, звичних положень – синергетична методологія представляє собою не кон'юнктурне механічне запозичення, а означає органічну потребу вивчати право в його нових формах існування, адекватних переходу людства в загальнопланетарному масштабі до ринкових процесів, що саморегулюються в економічному житті, до формування потужної інформаційної сфери людства, до політичного поліцентризму (появі декількох потужних центрів) і спонтанним початкам у сучасному міжнародному житті [1, с. 308-311]. Загалом, він вважав, що матеріалістична діалектика, яка стверджувала примат необхідного над випадковим, під впливом нових знань і нового історичного досвіду вичерпала, в основному, свій пізнавальний і прогностичний потенціал у соціальній, в тому числі й правовій, сфері. На зміну їй має прийти синергетика як філософське вчення, що по-новому розглядає роль необхідного й випадкового в еволюційних процесах. А.Б. Венгерів вважав, що синергетика здатна пояснити більш широке коло явищ, ніж матеріалістична діалектика, і включає останню як окремий випадок [1, с. 36-45]. При цьому слід наголосити, що науковець вважав, що синергетика здатна пояснити більш широке коло явищ, ніж матеріалістична діалектика, і включає останню як окремий випадок [3, с. 36-45].

Щоб у системі проявлялися синергетичні закономірності, вона має бути досить складною. Вичерпного переліку елементів правової системи не існує, оскільки відсутні чіткі критерії віднесення до неї тих або інших соціальних явищ [2, с. 4-5]. Отже, можна зробити висновок, що правова система є досить складною, щоб її можна було досліджувати з точки зору синергетики.

Слід зазначити, що такий комплексний підхід до вивчення правових явищ сьогодні практично не використовується. З цього приводу доречною є думка К.В. Шундикова, який стверджує, що „юристам на сьогодні ще дуже мало відомо про реальні механізми взаємозв'язку правового і неправового в сучасній складноорганізованій системі громадського життя. Більшість дослідників, розглядаючи тезу про тісний взаємозв'язок права з економікою, політикою, мораллю та ін. на рівні догми, уникають спеціального дослідження цих проблем у своїх роботах. Більше того, серед правознавців поширена думка про необхідність боротьби за „чистоту предмета” своєї науки, що на практиці призводить до рішучого ігнорування тих питань, які виходять за рамки власне юридичної проблематики. Вважаємо, що з подібною постановкою питання можна було б погодитися за умови, якби процес правового регулювання являв собою аналог якогось лабораторного процесу, що

протікає в споконвічно завданих та підтримуваних умовах, змінювання яких можна ігнорувати як зневажливо малі величини. Однак у реальності все відбувається саме навпаки: він являє собою зразок сильно нерівноважного й відкритого процесу, розвиток і результати розвитку якого багато в чому визначені впливом „зовнішнього чинника”. Без аналізу останнього уявлення юристів про об’єкт свого дослідження будуть вельми грубою абстракцією, що істотно збіднює і спрощує реальну картину” [4, с. 150-151].

Крім вищесказаного, не можна забувати і про те, що дію законів синергетики можна спостерігати винятково в динамічних (рухомих, змінюваних) системах. При цьому рух у складній системі слід розуміти у філософському сенсі – як її розвиток, що з позицій синергетики розглядається як послідовність процесів структуризації (упорядкування) і деструктуризації (хаотизації). Крім того, варто мати на увазі, що розвиток системи може відбуватися не тільки в часі, але й у просторі (у формі просторового розподілу або ж експансії).

Соціальні відносини, будучи елементами соціуму як системи, перебувають у постійному русі, утворюючи структури. Ці структури формуються певною мірою неупорядковано й далеко не завжди сприяють руху соціуму в напрямку стану-аттрактору. Їх упорядкування відбувається через усвідомлену діяльність людини й здавна здійснюється у формі права. Однак не будь-яке упорядкування сприяє суспільному прогресу. Багато століть законодавець намагається привнести в соціальну систему „параметр порядку” ззовні у вигляді власної волі, що ґрунтується на амбіціях правителів або ідеологічних догматах. Такий підхід не відповідає основним положенням синергетики й у загальному випадку може бути розцінений як волюнтаристичний, що виходить з розуміння вирішальної ролі волі особистості в суспільному розвитку.

В рамках кримінології є конструктивними, заслуговують на увагу та можуть знайти застосування оригінальні уявлення синергетики про багатоваріантність і непередбачуваність, види випадковості, глибокий взаємозв’язок хаосу і порядку, процеси і механізми самоорганізації в природі і суспільстві, специфіку відкритих (нелінійних) систем тощо. Синергетичні ідеї були б корисні в кримінології як для пояснення причин злочинної поведінки, так і для організації систем профілактичного та правового впливу на злочинність [5, с. 107].

Одним з принципових положень синергетики, яке може бути безпосередньо застосованим у кримінологічній науці, є теза про те, що випадковість може виступати не тільки як прояв необхідності, але і як доповнення до неї. При чому слід розрізняти два види випадковості. По-перше, це класична випадковість, коли необхідність проявляється через масу випадковостей. Але є випадковість, яка лише доповнює необхідність, привносячи в процеси взаємодії елементи непередбачуваності і невизначеності. Саме остання обставина дає підставу говорити як про випадкового злочинця, так і про випадкове скоєння злочину.

Для пояснення причин злочинності може виявитися корисним також використання кримінологією принципу підпорядкування. У синергетиці даний принцип означає, що складну задачу можна звести – без ризику впасти в спрощення – до вирішення невеликого числа змінних („параметрів порядку”), які визначають всі інші. У пізнанні причинного комплексу злочинності дуже важливо було б знайти ті узагальнюючі показники, які відіграють в системі названого комплексу головну, визначальну роль.

Визначення проблем запобігання та протидії злочинності, особливо з її стійкими організованими формами, значно збагатить ідея синергетики про процеси самоорганізації та шляхи впливу на ці процеси ззовні. Можливо, що синергетичний підхід може бути покладений в основу і для принципово нової концепції запобігання злочинності в цілому. Так, синергетичні уявлення дозволяють пояснити, чому нерідко дуже потужний зовнішній вплив на систему виявляється набагато менш ефективний, ніж у тисячу разів більш слабкий, і навпаки. Згідно з традиційними підходами керуючий вплив на що-небудь залежить головним чином від величини витрачених енергії і зусиль.

Але насправді він має бути не стільки сильним, скільки резонансним, тобто максимально погодженим з властивостями керованої системи. Як відомо, прагнення до граничної керованості, централізації, насильницької переробки всього і вся вже привели наше суспільство до глибокої кризи. Зусилля правлячої влади виявилися марними, оскільки йшли в розріз з власними тенденціями саморозвитку суспільства. У цьому сенсі одне з найбільш важливих завдань кримінології – знайти ті „больові точки” соціального організму, вплив на які максимально сприяв би моральному оздоровленню і соціальному прогресу суспільства, більш успішній протидії злочинності. Разом з тим, традиційна кримінологія не може в достатній мірі пояснити процеси зміни синусоїдального циклу розвитку злочинності циклом різкого, обвального зростання злочинності, як це спостерігалось в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр.. [6, с. 21]. Подібні процеси можуть бути проаналізовані за допомогою синергетичного підходу.

Синергетичний підхід може бути покладений в основу і для принципово нової концепції запобігання злочинності в цілому. Так, синергетичні уявлення дозволяють пояснити, чому нерідко дуже сильний зовнішній вплив на систему виявляється набагато менш ефективний, ніж у тисячу разів більш слабкий, і навпаки. Згідно з традиційними підходами керуючий вплив на що-небудь залежить головним чином від величини витрачених енергії і зусиль. Але насправді він має бути не стільки сильним, скільки резонансним, тобто максимально погодженим з властивостями керованої системи. Як відомо, прагнення до граничної керованості, централізації, насильницької переробки всього і вся вже привели наше суспільство до глибокої системної кризи. Зусилля влади виявилися марними, так як йшли всупереч з тенденціями саморозвитку суспільства.

Застосування синергетичної парадигми в кримінології ще потребує свого визначення як на абстрактно-методолгічному, так і на практичному рівнях. Загалом можна дійти висновку, що такий методологічний підхід уявляється найбільш вдалим і для комплексних кримінологічних досліджень, і для вивчення та вдосконалення системи запобігання та протидії злочинності як самостійного напрямку соціальної реакції.

Отже, синергетика має потужний евристичний потенціал в кримінології. В світлі синергетичного уявлення про соціум та його інститути, злочинність та система запобігання та протидії їй, уявляються в якості відкритої для різноманітних впливів, самоупорядкованої та самоврегульованої нелінійної системи, яка перебуває в стані постійного обміну речовиною, енергією та інформацією з іншими напрямками соціального реагування та управління, з суб'єктами та об'єктами соціальної взаємодії тощо [7, с. 31]. Такий методологічний підхід уявляється найбільш вдалим і для комплексних кримінологічних досліджень, і для вивчення та вдосконалення системи запобігання та протидії злочинності як самостійного напрямку соціального впливу та соціальної реакції на злочинність.

Бібліографічні посилання:

1. Корунчук Л.А. *Проблеми використання синергетичного підходу при дослідженні правових явищ*. В: Часопис Київського університету права, №3, 2011. с. 58-62.
2. Джужа О.М., Орлов Ю.Ю., Калюжний Р.А. *Щодо можливості вивчення правових явищ з позицій синергетики*. В: Право і суспільство., Вип. 2, Наук. журнал, Гол. ред. М.В. Корнієнко, Дніпропетровськ, 2009. с. 3-12.
3. Венгеров А.Б. *Теория государства и права*. Издательство „Омега-Л”, М., 2011. 607 с.
4. Шундигов К.В. *Синергетический подход в правовой науке: проблемы адаптации*. В: Правоведение, №1, 2008. с. 145-156.
5. Лукашевич С.Ю., Саласва К.А. *Синергетика в кримінології: евристика та лімітація*. В: Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності, тенденції та інновації : зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України, професора Тетяни Андріївни Денисової (м.Харків, 16 квіт. 2021 р.). МВС України, ХНУВС, Кримінол. асоц. України.

ХНУВС, Харків, 2021. 464 с.

6. Шакун В.І. *Онтологічний вимір в кримінології*. В: Шлях до кримінології. Пам'яті А.П. Закалюка, збірник матеріалів, НАПрН України. Координаційне бюро з проблем кримінології та кримінологічних досліджень. Запоріжжя, КПУ, К., 2010. 188 с.
7. Лукашевич С.Ю. *Евристичний потенціал синергетичної парадигми в методології кримінологічних досліджень*. В: Сучасні кримінологічні дослідження, методи, напрями, перспективи, матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу, 14 лист. 2019 р., ДНДІ МВС України, Київ, 2019. с. 28-31.